callithate

POŽIŪRIO Į LGBT ASMENIS LIETUVOJE TYRIMAS

Visuomenės požiūris į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą

Nacionalinė LGBT teisių organizacija LGL
Vilnius, 2019

Požiūrio į LGBT asmenis Lietuvoje tyrimas

Visuomenės požiūris į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą

Apklausa buvo vykdoma TNS LT, projekto „Vadinkite tai neapykanta: didinant sąmoningumą apie prieš LGBT asmenis nukreiptus neapykantos nusikaltimus“ užsakymu, 2018 m. rugpjūčio 2 – 23 d.; bendras respondentų skaičius – 1 000 žmonių.

Leidinio autorius: Algirdas Davidavičius

Nacionalinė LGBT teisių organizacija LGL

Vilnius, 2019

Projektas finansuojamas Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietybės programos lėšomis

Šis leidinys parengtas įgyvendinant Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietybės programos lėšomis finansuojamą projektą „Vadinkite tai neapykanta: didinant sąmoningumą apie prieš LGBT asmenis nukreiptus neapykantos nusikaltimus“.

Už šio leidinio turinį visapusiškai atsako leidinio autorius. Leidinyje pateikiama informacija nebūtinai sutampa su oficialia Europos Komisijos pozicija.

TYRIMO REZULTATAI TRUMPAI

» Daugiau nei pusė respondentų Lietuvoje sutinka, kad LGBT žmonės turėtų turėti teisę gyventi savo gyvenimus taip, kaip nori. Respondentų jaunesnis amžius, aukštesnis išsilavinimas, gyvenimas sostinėje ir tokių vertybių kaip lygybė vertinimas yra tiesiogiai susijęs su aukštesniu priėmimo lygiu.

» Beveik kas antras respondentas teigė, kad jaustųsi patogiai turėdamas LGBT kaimyną. Beveik 40 procentų respondentų išreiškė neigiamus jausmus. Gėjai, lesbietės ir biseksualūs žmonės yra lengviau priimami kaip kaimynai negu translyčiai žmonės. Moterys yra žymiai tolerantiškesnės nei vyrai kai kalbama apie LGBT žmones kaimynystėje.

» Lietuviai jaučia žymiai mažiau empatijos tos pačios lyties porai ar translyčiam asmeniui, užpultiems gatvėje, nei toje pačioje situacijoje atsidūrusiai heteroseksualiai porai. Aukščiausias empatijos lygis LGBT smurto aukoms yra juntamas žmonėms, užpultiems kraštutinių dešiniųjų ekstremistų organizacijos narių. Žemiausias empatijos lygis pastebimas tada, kai aukos dalyvauja „Baltic Pride“ eitynėse, yra apsvaigusios, užpultos netoli baro arba kai klientas fiziškai smurtauja prieš translytį sekso darbuotoją. Lesbietės sulaukia daugiau empatijos nei gėjai ar translytės aukos.

» Liudininkų reakcijų į gatvėje užpultą auką tikimybė priklauso nuo aukos tapatybės. Didžiausia aktyvaus įsitraukimo tikimybė yra tada, kai auka turi negalią ar priklauso žydų tautinei mažumai. Respondentai mažiausiai linkę įsikišti, kad padėtų homoseksualiems vyrams ar translyčiams asmenims. Kalbant apie LGBT aukas, liudininkų įsikišimo tikimybė yra didesnė, jei auka yra lesbietė.

» Šiek tiek daugiau nei pusė respondentų žino, kad kai kurie LGBT žmonės pakeičia elgesį ar išvaizdą, kad išvengtų užpuolimo, grasinimo ar priekabiavimo.

» Šešiasdešimt procentų lietuvių sutinka, kad kai žmonės viktimizuojami dėl to, ko negali pakeisti, pavyzdžiui, seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės, jie smurto yra paveikiami labiau nei užpuolus dėl kitos priežasties. Daugiau nei pusė respondentų sutinka, kad neapykantos nusikaltimai turėtų būti baudžiami griežčiau, tačiau daugelis respondentų palaiko griežtesnes bausmes už nusikaltimus, motyvuotus finansinės naudos.

LENGVAS SUTRIKIMAS, ŠIEK TIEK PASIŠLYKŠTĖJIMO IR SOCIALINĖ IZOLIACIJA – LIETUVOS GYVENTOJŲ POŽIŪRIS Į LGBT ŽMONES IR SMURTĄ

Algirdas Davidavičius

ĮŽANGA

Teisinė ir politinė sistema neapykantos nusikaltimų prieš LGBT asmenis srityje

Lietuvos teisinė ir politinė sistema formaliai saugo nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo prieš LGBT bendruomenę. 2009 metais Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino Baudžiamojo kodekso 15 skyriaus pataisą, kur kaltininko ketinimas išreikšti neapykantą žmonių grupei ar žmogui turint rasistinių, nacionalistinių, ksenofobinių, homofobinių ar religinių ir kitų diskriminacinių ir kitaip šališkų motyvų yra laikomas neapykantos nusikaltimo elementu (LR Seimas, 2009 m.). 2009 metais Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra išleido „Metodines rekomendacijas dėl nusikalstamų veikų, padarytų rasiniais, nacionalistiniais, ksenofobiniais, homofobiniais ar kitais diskriminacinio pobūdžio motyvais, ikiteisminio tyrimo organizavimo, vadovavimo jam ir atlikimo ypatumų“ (Lietuvos Respublikos generalinė

prokuratūra, 2009 m.), kur neapykanta, išreikšta tam tikrų bruožų siejamiems asmenims ar žmonių grupėms, klasifikuojama kaip neapykantos kurstymas.[1]

Nepaisant minėtų pokyčių įstatyminėje bazėje ir politinėje struktūroje, yra tik keli atvejai, kai neapykantos nusikaltimų prieš LGBT asmenis kaltininkai buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn ir nubausti pasitelkiant šias nuostatas. Nors tarp 2014 ir 2016 metų užfiksuotų nusikaltimų skaičius padidėjo, iš esmės nėra jokio skirtų bausmių padidėjimo, o sustabdytų bylų nagrinėjimų yra vis daugiau (Bihariova, 2017 m.: 67 – 71). Labiausiai tikėtina to priežastis yra besitęsiantis policininkų negebėjimas užfiksuoti ir patvirtinti neapykantos kurstymo motyvo, o neoficialiai aukos praneša apie augantį nenorą pranešti apie nusikaltimus dėl galimos ir tikėtinos antrinės viktimizacijos susisiekus su policija (Bihariova, 2017 m.).

Nors pastaraisiais metais Seime buvo aptarti įvairūs įstatyminiai pasiūlymai, kurie galėtų turėti didelę įtaką LGBT žmonių gyvenimams („ILGA-Europe", 2018 m.), nebuvo jokių žymių pokyčių viešosios politikos iniciatyvose ar įstatyminėje bazėje prieš neapykantos kurstymą ir neapykantos nusikaltimus dėl seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės (HRMI, 2017 m.: 12). Pasak tarptautinės LGBTI organizacijos „ILGA-Europe", bendra Lietuvos pozicija kalbant apie pagarbą žmogaus teisėms ir LGBT asmenų lygybei yra maždaug 21 procentas – t. y., vertinant bendrai, šalis yra vos aukščiau už penkis didžiausius universalių ir europinių vertybių pažeidėjus („ILGA-Europe", 2018 m.).

Neapykantos nusikaltimų prieš LGBT asmenis mastas

Tarp LGBT asmenų Lietuvoje atlikta apklausa rodo aukštą neapykanta motyvuoto smurto lygį, nors realus homofobinio ir transfobinio smurto mastas yra neaiškus dėl šių nusikaltimų latentiškumo. 2015 metais atlikta „Hate No More" apklausa atskleidė, kad 27,9 procento LGBT asmenų Lietuvoje pranešė, kad per penkerius pastaruosius metus prie jų buvo asmeniškai priekabiauta, jie buvo fiziškai ar seksualiai užpulti ar jiems buvo grasinama smurtu dėl jų tikros ar menamos seksualinės orientacijos, lytinės tapatybės ar lyties raiškos (Iganski, 2016 m.: 14 – 15). 2017 metais iš „UNIFORM" projekto gau-

1 Skyriuje naudojamas akronimas LGBT, kuris nurodo lesbietes, gėjus, biseksualius ir translyčius žmones.

ti duomenys, rodo, kad 53 procentai LGBT respondentų Lietuvoje yra patyrę neapykantos nusikaltimą ar priekabiavimą dėl jų tikros ar menamos seksualinės orientacijos ir (ar) lytinės tapatybės, ir net 86 procentai nepranešė apie šiuos incidentus nacionalinėms valdžios institucijoms, nurodydami tokias priežastis kaip „nežinojimas, ar tai yra nusikalstama veikla", „tai nebūtų davę jokių rezultatų", „tai pablogins situaciją" ar „į pranešimą nebūtų buvę žiūrėta rimtai" (Raskevičius, 2018 m.: 202). Be to, ESBO 2017 metų neapykantos nusikaltimų ataskaitoje pateikiami devyni neapykantos nusikaltimų incidentai, užfiksuoti Lietuvos valdžios institucijų, iš kurių trys buvo nukreipti prieš seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę (OSCE, 2018).

Bendruomenės organizacijų pranešimai taip pat rodo aukštus neapykanta motyvuotų incidentų lygius ir kriminalinio teisingumo sistemos negebėjimą su jais tvarkytis. Tarp 2013 ir 2015 metų nacionalinė LGBT teisių organizacija LGL pateikė 24 skundus apie 206 neapykantos kurstymo incidentus internete, tačiau visi ikiteisminiai tyrimai buvo arba sustabdyti, arba nutraukti ir kaltininkai nebuvo nubausti (LGL, 2017 m.). Keli pažymėtini neapykantos nusikaltimų atvejai prieš LGBT asmenis užfiksuoti ir 2018 metais. Tarp jų – LGL biuro patalpų ir LGL vadovo Vladimiro Simonko gyvenamojo namo padegimų serija bei du padegimo išpuoliai atvirai homoseksualaus režisieriaus Romo Zabarausko name (LGL, 2018 m.).

POŽIŪRIS Į LGBT ŽMONES

LGBT žmonės turėtų turėti teisę gyventi taip, kaip jie nori

Duomenys iš projekto „Vadinkite tai neapykanta" kontekste atliktos apklausos rodo, kad daugiau nei pusė respondentų Lietuvoje sutinka, kad LGBT žmonės turėtų turėti teisę savo gyvenimus gyventi taip, kaip jie nori. Požiūriai į gėjus, lesbietes ir biseksualius žmones šiek tiek palankesni nei į translyčius žmones. Tokios respondentų charakteristikos kaip jaunesnis amžius, aukštesnis išsilavinimas, gyvenimas sostinėje ir tokių vertybių kaip lygybė vertinimas yra tiesiogiai susijęs su aukštesniu priėmimo lygiu.

Šioje apklausos analizės dalyje aptariamas vietos respondentų požiūris į teiginį, kad „lesbietės ir gėjai, biseksualūs ir translyčiai žmonės turėtų turėti teisę savo gyvenimus gyventi taip, kaip jie nori." Respondentų buvo paklausta, kaip stipriai (0 – 10 skalėje) jie sutinka su šiuo teiginiu.

Dauguma respondentų (58 procentai) sutiko, kad LGBT žmonės turėtų turėti teisę savo gyvenimus gyventi taip, kaip jie nori, maždaug kas ketvirtas respondentas nesutiko. Buvo nedidelių skirtumų dėl su teiginiu sutinkančių žmonių skaičiaus kalbant apie skirtingas tapatybės kategorijas LGBT grupėje: lesbietės ir gėjai = 57 procentai, biseksualūs asmenys = 58 procentai, translyčiai asmenys = 54 procentai. Rezultatai pateikti 1-oje iliustracijoje.

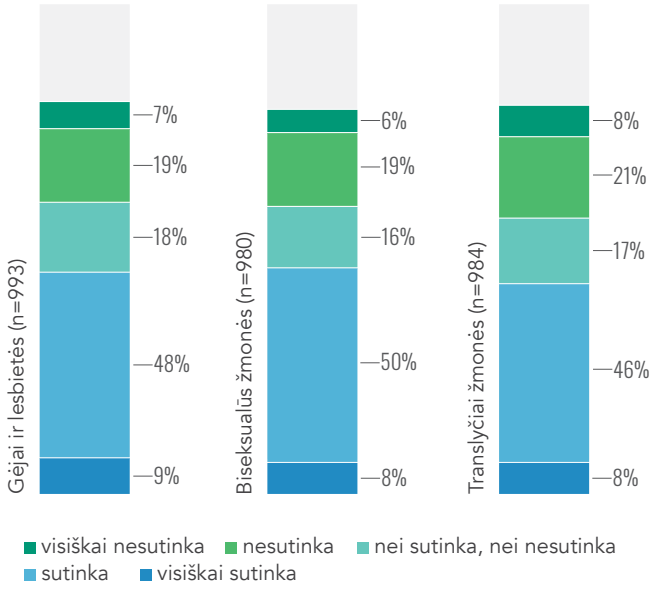

Iliustracija 1. Lietuva: Respondentų nuomonės apie tai, ar LGBT žmonės turėtų turėti teisę savo gyvenimus gyventi taip, kaip jie nori.

Aukščiau pateikiami rezultatai gali būti palyginti su duomenimis, gautais iš Europos socialinės apklausos (Iliustracija 2). Kitaip nei daugumoje kitų projekto partnerių šalių, ten, kur Europos socialinės apklausos duomenys rodo pakilimą tarp 2010 ir 2016 metų, Lietuvoje būta žymių neigiamų pokyčių. 2010 metais trečdalis populiacijos teigė, kad gėjai ir lesbietės turėtų turėti teisę gyventi savo gyvenimus kaip jie nori. 2012 ir 2014 metais pastebėtas žymus tokią nuomonę palaikančių žmonių skaičiaus sumažėjimas. 2016 metais palaikytojų skaičius vėl išaugo. Nors turėtų būti atlikta daugiau tyrimų, kad būtų paaiškinta šių pokyčių priežastis, galima konstatuoti, jog teigiamų požiūrių pikai sutampa su tais metais, kai Vilniuje vyko „Baltic Pride" eitynės (2010, 2013 ir 2016 m.).[2] 2010 metais pirmosios „Baltic Pride" eitynės sulaukė ypatingo dėmesio viešojoje erdvėje ir įžiebė diskusijas apie LGBT žmonių teises Lietuvoje. 2013 ir 2016 metais renginys sulaukė nemažo palaikymo iš Lietuvos politikų ir visuomenės veikėjų, kas galėjo prisidėti prie homoseksualių žmonių priėmimo išaugimo.

2 „Baltic Pride" eitynės Vilniuje vyksta kas trečius metus.

Pritarimo šiam teiginiui lygis tarp projekto „Vadinkite tai neapykanta“ tyrimo respondentų (apklausa atlikta 2018 metais) yra pastebimai aukštesnis lyginant su Europos socialinės apklausos duomenimis. Remiantis pastaraisiais, 2016 metais 26 procentai lietuvių sutiko, kad lesbietės ir gėjai turėtų turėti teisę savo gyvenimus gyventi taip, kaip jie nori. Projekto „Vadinkite tai neapykanta“ apklausoje 2018 metais teigiamai į tą patį klausimą atsakiusių žmonių skaičius padidėjo daugiau nei du kartus – pasiekė 57 procentus. Gali būti kelios tokio didelio skirtumo priežastys. Pirma, šis skirtumas gali būti ženklas, jog tolydžio didėja priėmimo, pastebėto tarp 2012 ir 2016 metų, mastas. Tą galėtų paaiškinti ryškus viešų debatų šia tema augimas, informacijos įvairovė ir LGBT žmonių žiniasklaidoje išreikštos nuomonės. Antra, skirtumai gali būti susiję su tyrimų metodologija. Lietuvoje Europos socialinės apklausos duomenys renkami gyvų interviu metu, o projekto „Vadinkite tai neapykanta“ apklausos duomenys buvo surinkti interviu atliekant internetinėje erdvėje.[3]

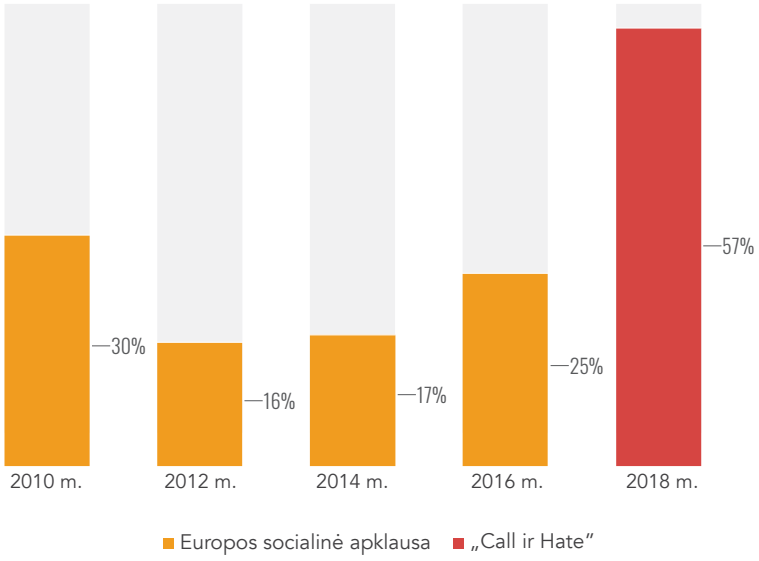

Iliustracija 2. Lietuva: Žmonių dalies, kuri sutinka, kad translyčiai žmonės, lesbietės ir gėjai turėtų turėti teisę savo gyvenimus gyventi kaip jie nori, pokyčiai tarp 2010 ir 2018 m.
Šaltiniai: Europos socialinė apklausa (2010 - 2016 m.) ir „Call It Hate“ (2018 m.)

3 Europos socialinės apklausos metodologija yra prieinama apklausos tinklapyje: http://www.europeansocialsurvey.org/methodology/ess_methodology/data_collection.html.

Kalbant apie respondentų demografiją, nepastebima jokių reikšmingų skirtumų tarp lyčių. Įdomūs skirtumai gali būti įžvelgiami atsižvelgiant į amžiaus kintamuosius, pavyzdžiui, įsitikinimas, kad LGBT žmonės turėtų turėti teisę gyventi savo gyvenimus kaip jie nori, mažėjo su respondentų amžiumi, tačiau šis skirtumas ypač išryškėja kalbant apie translyčius žmones (iliustracija 3). 18 – 24 metų amžiaus respondentai dažniau nei kitos amžiaus grupės visiškai sutiko, kad LGBT žmonės turėtų turėti teisę gyventi savo gyvenimus kaip jie nori (lesbietės ir gėjai = 61 procentas, biseksualūs asmenys = 68 procentai, translyčiai asmenys = 58 procentai). Tuo tarpu 55 – 65 metų amžiaus respondentai rečiausiai sutiko ar visiškai sutiko (lesbietės ir gėjai = 52 procentai, biseksualūs asmenys = 54 procentai, translyčiai asmenys = 53 procentai).

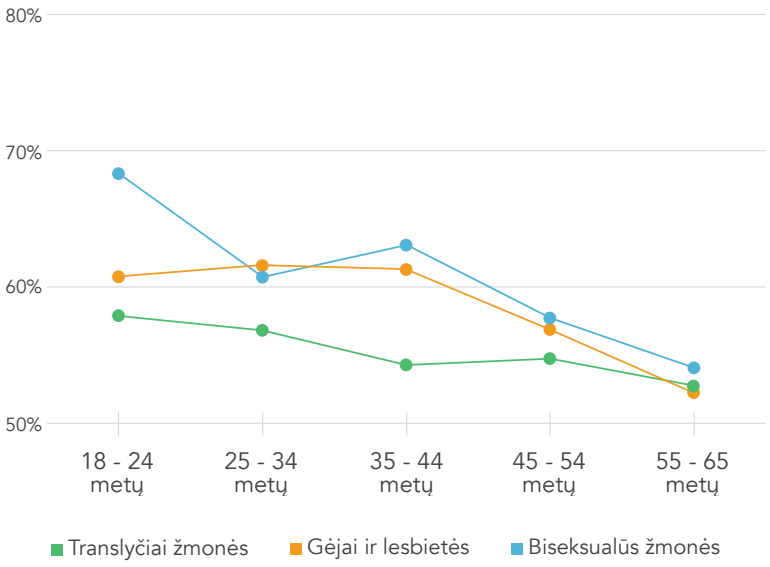

Iliustracija 3. Lietuva: Žmonių, sutinkančių ar visiškai sutinkančių, kad translyčiai žmonės, biseksualūs žmonės, lesbietės ir gėjai turėtų teisę gyventi savo gyvenimus kaip jie nori, dalis pagal amžių.

Šio teiginio palaikymo skalėje yra statistiškai reikšmingų skirtumų priklausomai nuo respondentų išsilavinimo. Tie respondentai, kurie turi profesinį išsilavinimą, greičiausiai nesutinka arba visiškai nesutinka su šiuo teiginiu

(lesbietės ir gėjai = 43 procentai, biseksualūs asmenys = 41 procentas, translyčiai asmenys = 48 procentai), tuo tarpu tie, kurie turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą (įgytą baigus magistro ar rezidentūros studijas), dažniau visiškai sutiko arba sutiko su teiginiu (lesbietės ir gėjai = 74 procentai, biseksualūs asmenys = 73 procentai, translyčiai asmenys = 65 procentai). Kalbant apie gyvenamąją vietą, respondentai iš Vilniaus buvo labiau linkę tvirtinti, kad sutinka su pateiktu teiginiu (68 procentai visų gyventojų, palyginus su 57 procentais lesbiečių ir gėjų atžvilgiu; 71 procentas, palyginus su 58 procentais biseksualių žmonių atveju; o translyčių žmonių atveju – 64 procentai, palyginus su 54 procentais visų gyventojų).

Mažiausiai tų, kurie sutinka su pateiktais teiginiais, yra mažesnių Lietuvos miestų (20-50 tūkst. žmonių) gyventojai. Čia tik 47 procentai respondentų sutiko su pateiktu teiginiu gėjų ir lesbiečių atveju, 43 procentai – biseksualių asmenų ir 37 procentai – translyčių asmenų atveju.

Duomenyse apie respondentų vertybes pastebima keletas reikšmingų skirtumų. Tie, kurie turi aukščiausią bendrą saugumo ir geranoriškumo rodiklį, yra mažiau linkę sutikti (kalbant apie gėjus ir lesbietes – atitinkamai 49 procentai ir 52 procentai, palyginus su 57 procentais visų gyventojų), o respondentai su aukščiausiu bendru universalizmo – pritarimo bendražmogiškoms vertybėms – rodikliu labiau sutinka su teiginiais (62 procentai, palyginus su 57 procentais).

Kaip jaustumėtės, jei turėtumėte LGBT kaimyną?

Tarp respondentų ir visų analizuotų grupių pastebima didelė socialinė atskirtis. Beveik kas antras respondentas teigė, kad jaustųsi patogiai, jei turėtų LGBT kaimyną. Tuo pat metu beveik 40 procentų išreiškė neigiamus jausmus. Atrodo, kad gėjai, lesbietės ir biseksualūs žmonės yra lengviau priimami kaip kaimynai nei translyčiai žmonės. Taip pat panašu, jog moterys yra daug tolerantiškesnės nei vyrai kalbant apie LGBT žmones jų kaimynystėje.

Kitas klausimų rinkinys buvo skirtas socialinės atskirties problemai. Respondentų buvo paprašyta skalėje nuo nulio iki dešimties įvertinti savo patogu-

mo lygį, jei kaimynu taptų gėjus, lesbietė, biseksualus ar translytis žmogus, kur nulis reiškia „visiškai nepatogu“, o dešimt „visiškai patogu“.

Analizės tikslais respondentai buvo suskirstyti į tris grupes pagal atsakymus į klausimą:

- **Skatintojai (9–10):** entuziastai, galintys skatinti teigiamą požiūrį savo aplinkoje;
- **Pasyvieji (7–8):** patenkinti, bet neentuziastingi respondentai, kurie gali pakeisti savo nuomonę;
- **Menkintojai (0–6):** respondentai, kurie yra veikiami neigiamo nusiteikimo.

Rezultatai pateikti 4-oje iliustracijoje.

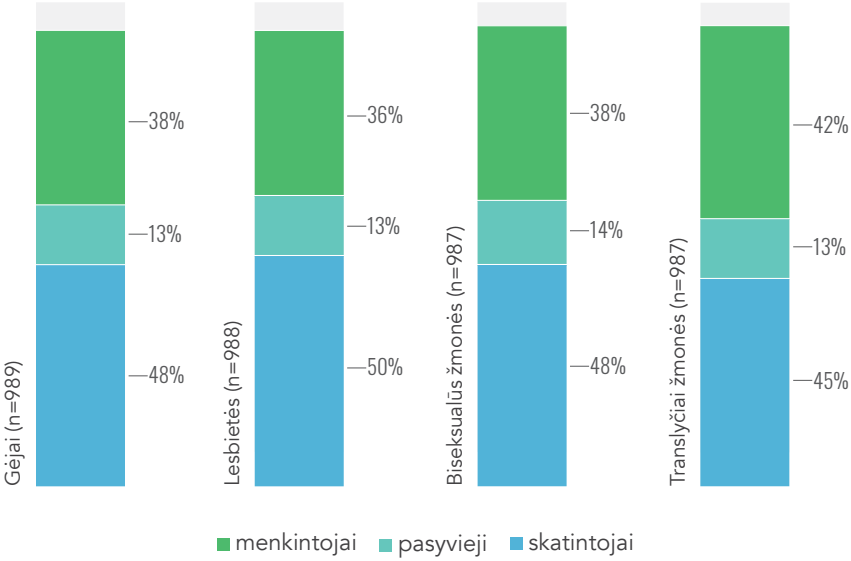

Iliustracija 4. Lietuva: Socialinė LGBT žmonių kaip potencialių kaimynų atskirtis.

Kaip matyti 4-oje iliustracijoje, pastebima didelė socialinė atskirtis tarp respondentų ir visų LGBT grupės atstovų. Tas pats skatintojų ir menkintojų skaičius pastebimas gėjų bei biseksualių asmenų atžvilgiu. Abejose grupėse yra 48 procentai skatintojų ir 38 procentai menkintojų. Lesbietės turi daugiau-

siai skatintojų (50 procentų) ir mažiausiai menkintojų (36 procentai). Požiūris į translyčius žmones kaimynystėje yra labiau neigiamas nei į kitas LGBT bendruomenės grupes. Translyčiai asmenys turi mažiausią skatintojų skaičių (45 procentai) ir tuo pat metu daugiausiai menkintojų (42 procentai).

Atsižvelgiant į sociodemografinius kintamuosius, lyčių skirtumai yra dideli. Moterys, palyginus su vyrais, jaučiasi žymiai patogiau turėdamos LGBT asmenį kaip kaimyną. Daugiau nei pusė moterų teigė, kad jaustųsi patogiai (įvertino nuo 9 iki 10), jei turėtų LGBT kaimyną, palyginus su šiek tiek daugiau nei 40 procentų vyrų. Gėjų atžvilgiu tarp moterų skatintojų skaičius yra 56 procentai, palyginus su 39 procentais vyrų. Tuo tarpu lesbiečių atžvilgiu pastebime 55 procentus moterų skatintojų, palyginus su 44 procentais vyrų. Biseksualių asmenų atžvilgiu moterų skatintojų yra 54 procentai, palyginus su 41 procentu vyrų. Translyčiai asmenys sulaukia mažiausiai teigiamų atsakymų. Penkiasdešimt vienas procentas moterų ir tik 37 procentai vyrų gali būti vadinami skatintojais translyčių kaimynų atveju.

Žmonių vertybinės nuostatos pastebimai skiriasi. Daugiau respondentų, pritariančių visuotinėms žmogiškosioms vertybėms, teigė, kad jaustųsi patogiai turėdami LGBT asmenį kaip kaimyną, palyginus su bendrąja populiacija. Tai tinka visoms LGBT grupėms: gėjams (60 procentų), lesbietėms (64 procentai), biseksualiems žmonėms (61 procentas) ir translyčiams žmonėms (57 procentai).

Ankstesni Lietuvoje atlikti tyrimai taip pat parodė didelį priešiškumą ir socialinį atsiribojimą LGBT asmenų atžvilgiu. Remiantis specialiu „Eurobarometro" tyrimu dėl diskriminacijos („Eurobarometras", 2015 m.), vos 44 procentai Lietuvos gyventojų tiki, kad LGB žmonės turėtų turėti tas pačias teises kaip ir heteroseksualūs žmonės.[4] Šis rezultatas yra žymiai mažesnis nei ES vidurkis (71 procentas). Vos trečdalis Lietuvoje gyvenančių jaustųsi patogiai, jei vienas jų kolegų darbe būtų LGB (35 procentai) arba translytis (30 procentų). Tik kas penktas (20 procentų) teigė, kad jaustųsi visiškai patogiai, jei LGB asmuo būtų išrinktas į aukštą politinę poziciją Lietuvoje, ir tik 15 procentų respondentų jaučiasi patogiai dėl translyčių asmenų šiuo atžvilgiu.

4 „Eurobarometras" yra viešosios nuomonės apklausų serija, reguliariai atliekama Europos Komisijos nuo 1973 m. Šios apklausos pasižymi plačia temų įvairove. 2015 metais buvo atliktas specialus „Diskriminacijos Eurobarometras". Dalis šios studijos susitelkė į lesbiečių, gėjų ir biseksualių žmonių (LGB) bei translyčių žmonių priėmimą visuomenėje.

Galiausiai 57 procentai mano, kad diskriminacija dėl seksualinės orientacijos yra plačiai paplitusi Lietuvoje, o 46 procentai respondentų mano, kad ji yra plačiai paplitusi dėl lytinės tapatybės, t. y. kalbant apie translyčius žmones.

Empatijos aukoms lygiai

Lietuvoje respondentai jaučia žymiai mažiau empatijos tos pačios lyties porai, užpultai gatvėje, nei toje pačioje situacijoje atsidūrusiai heteroseksualiai porai. Aukščiausias empatijos lygis LGBT smurto aukoms yra jaučiamas žmonėms, kuriuos užpuolė kraštutinių dešiniųjų ekstremistų organizacijos nariai. Žemiausias empatijos lygis yra pastebimas tada, kai aukos dalyvauja „Baltic Pride" eitynėse, kai yra neblaivios ir užpuolamos prie baro, arba, kai translytis sekso darbuotojas yra fiziškai užpuolamas kliento. Lesbietės patirtų daugiau empatijos iš respondentų nei gėjai ar translytės aukos.

Kita klausimų dalis yra susijusi su respondentų atjauta žmonėms, kurie patiria nusikaltimus skirtingose situacijose. Visi respondentai buvo suskirstyti į tris grupes, kurioms buvo pateikti keli scenarijai, susiję su LGBT asmenimis.[5] Respondentų buvo paprašyta pasakyti, kokią emociją jie jautė aukai konkrečiame scenarijuje, naudojant skalę nuo 0 iki 10, kur nulis reiškė „visiškai jokios atjautos", o dešimt reiškė „visišką atjautą" aukai. Be to, respondentų, gavusių klausimus apie lesbietes ir gėjus, buvo klausiama apie gatvėje užpultą heteroseksualią porą. Atsakymai į klausimus apie užpuolimą gatvėje buvo naudojami kaip referenciniai atvejai. Respondentams, gavusiems klausimus apie translyčius žmones, buvo pateiktas papildomas scenarijus, kai klientas fiziškai užpuola translytį sekso darbuotoją. Visi respondentams pateikti scenarijai buvo šie:

- [Gėjų pora/lesbiečių pora/translytis žmogus], fiziškai užpulti gatvėje;
- [Gėjų pora/lesbiečių pora/translytis žmogus], fiziškai užpulti apsipirkinėjant;
- Apsvaigusi [gėjų pora/lesbiečių pora/translytis žmogus], fiziškai užpulti prie baro;

5 Tyrimo komanda nusprendė neužduoti klausimų apie biseksualius žmones, darydama prielaidą, kad respondentai neskirs homoseksualių ir biseksualių žmonių. Klausimų apie požiūrį ir socialinę atskirtį rezultatai patvirtina šią prielaidą.

- [Gėjus/lesbietė/translytis žmogus], dalyvaujantis „Baltic Pride“ eitynėse ir fiziškai užpultas protestuotojų;
- [Gėjus/lesbietė/translytis žmogus], fiziškai užpultas visiškai nepažįstamo žmogaus;
- [Gėjus/lesbietė/translytis žmogus], fiziškai užpultas kaimynystėje savo šeimos nario;
- [Gėjus/lesbietė/translytis žmogus], fiziškai užpultas kraštutinių dešiniųjų ekstremistinės organizacijos narių;
- Translytis sekso darbuotojas, užpultas kliento [papildomas klausimas respondentams, gavusiems klausimus apie translyčius žmones].

Scenarijų rezultatai pateikti 5-oje lentelėje.

	Iš viso	Gėjai	Lesbietės	Translyčiai žmonės
Heteroseksuali pora, fiziškai užpulta gatvėje (referencinis atvejis 1)	8.94	9.08	8.80	
(Gėjus / lesbietė / translytis žmogus), fiziškai užpultas kraštutinių dešiniųjų ekstremistinės organizacijos narių	8.28	8.21	8.69	7.91
(Gėjų pora / lesbiečių pora / translytis žmogus), fiziškai užpulti apsipirkinėjant	8.21	8.13	8.42	8.07
(Gėjus / lesbietė / translytis žmogus), fiziškai užpultas visiškai nepažįstamo žmogaus	8.12	8.06	8.54	7.72
(Gėjus / lesbietė / translytis žmogus), fiziškai užpultas jūsų kaimynystėje savo šeimos nario	7.91	7.86	8.45	7.40
(Gėjų pora / lesbiečių pora / translytis žmogus), fiziškai užpulti gatvėje (referencinis atvejis 2)	7.75	7.38	8.17	7.73
(Gėjus / lesbietė / translytis žmogus), dalyvauja „Baltic Pride“ eitynėse ir yra fiziškai užpuolamas	6.74	6.70	7.19	6.30
Apsvaigusi (gėjų pora / lesbiečių pora / translytis žmogus), fiziškai užpulti prie baro	6.66	6.56	6.90	6.51
Translytis sekso darbuotojas, užpultas kliento	5.63			5.63

Lentelė 5. Lietuva: Empatijos LGBT žmonėms lygiai

B1. Žmonės gali jausti daugiau ar mažiau empatijos nusikaltimų aukoms, priklausomai nuo to, kokioje aplinkoje nusikaltimas įvyksta. Kiek empatijos jaučiate žmonėms, patiriantiems nusikaltimus kiekvienoje iš šių situacijų? Atsakykite naudodamiesi skale, kur 0 reiškia, kad visiškai nejaučiate empatijos asmeniui, prieš kurį padarytas nusikaltimas, o 10 reiškia, kad jaučiate visišką empatiją tam asmeniui. Šaltinis: „Vadinkite tai neapykanta".

Referencinis atvejis Nr. 1 (gatvėje užpulta heteroseksuali pora) sulaukė didžiausios empatijos (vidutinis rezultatas 8,94). Atjauta LGBT žmonėms, fiziškai užpultiems gatvėje, yra žymiai mažesnė (vidutinis rezultatas tik 7,75) nei heteroseksualioms poroms. Mažiausiai empatijos buvo gėjų porai (vidutinis rezultatas 7,38), tuo tarpu lesbiečių porai ir translyčiams asmenims jaučiama didesnė atjauta (atitinkamai vidutiniai rezultatai 8,17 lesbiečių porai ir 7,73 translyčiams žmonėms).

Atsižvelgiant į įvairius smurto prieš LGBT asmenis scenarijus, respondentai demonstravo didžiausią atjautą tų asmenų, kuriuos fiziškai užpuolė kraštutinių dešiniųjų ekstremistų organizacijos nariai, atžvilgiu (bendras vidutinis rezultatas 8,28); žmonių, kuriuos užpuolė apsipirkinėjant (vidutinis rezultatas 8,21 balo); arba tų, kuriuos užpuolė visiškai nepažįstamas žmogus (vidutinis rezultatas 8,12). Be to, žmonės, kuriuos užpuolė jų šeimos nariai sulaukė daugiau empatijos nei aukos 2-ame referenciniame atvejyje (vidutinis rezultatas 7,91). Scenarijus, kai kas nors, dalyvaujantis „Baltic Pride" eitynėse, yra fiziškai užpuolamas protestuotojų, sulaukė žymiai mažiau atjautos (vidutinis rezultatas 6,74). Mažiausias atjautos rezultatas iš visų tapatybės grupių užfiksuotas apsvaigusiems gėjams, lesbietėms ar translyčiams asmenims, fiziškai užpultiems prie baro (bendras vidutinis rezultatas 6,66, vidutinis gėjams 6,56, vidutinis lesbietėms 6,90, vidutinis translyčiams žmonėms 6,51). Iš visų pateiktų scenarijų mažiausia atjauta užfiksuota translyčiams sekso darbuotojams, užpultiems kliento (vidutinis rezultatas 5,63).

Kalbant apie aukų tapatybę, respondentai rodė didžiausią empatiją lesbietėms smurto aukoms. Silpniausias atjautos lygis užfiksuotas translyčiams žmonėms.

Kalbant apie sociodemografinius kintamuosius, pastebima, kad moterys rodė daugiau empatijos nei vyrai. Tuo tarpu vyrai rodė daugiau atjautos prie baro užpultai apsvaigusiai lesbietei (vidutiniai rezultatai 7,38 tarp vyrų prieš 6,51 tarp moterų).

Reakcijos į smurtą

Liudininkų reakcijos į gatvėje užpultą auką tikimybė priklauso nuo aukos tapatybės. Didžiausia intervencijos tikimybė užfiksuota nusikaltimų, kur auka yra asmuo su negalia arba priklauso žydų tautinei mažumai, atveju. Respondentai yra mažiausiai linkę įsiterpti, jei auka yra gėjus ar translytis žmogus. Tarp LGBT aukų, liudininkų intervencijos tikimybė yra didesnė, jei auka yra lesbietė.

Kita apklausos dalis siekė nustatyti, ar respondentai būtų pasiruošę įsikišti pamatę nusikaltimą (tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai, pavyzdžiui, iškviečiant policiją). Respondentai buvo suskirstyti į tris grupes ir jų buvo paprašyta skalėje nuo nulio iki dešimt įvertinti, kaip tikėtina, kad jie įsikištų pamatę lesbietę, gėjų ar translytį žmogų nepažįstamo žmogaus stumdomą ir mušamą gatvėje. Taip pat respondentų buvo paklausta apie intervencijos tikimybę kitų parinktų neapykantos nusikaltimams jautrių grupių užpuolimo atveju, t. y. apie asmenis su negalia ir žydų kilmės ar juodaodžius žmones. Taip pat buvo įtrauktas referencinis atvejis („kažkas“). Rezultatai pateikti 6-oje lentelėje.

	Iš viso	Gėjai	Lesbietės	Translyčiai žmonės
Asmuo su negalia	9.36	9.33	9.48	9.28
Žydų kilmės žmogus	8.68	8.53	8.81	8.71
Juodaodis žmogus	8.45	8.44	8.53	8.35
Kažkas (referencinis atvejis)	8.31	8.29	8.38	8.25
Homoseksualus / translytis žmogus	8.05	7.85	8.45	7.83

Lentelė 6. Lietuva: Intervencijos tikimybė pamačius nusikaltimą.

C1. Žmonės, kurie pamato nusikaltimą, gali įsiterpti arba ne priklausomai nuo aplinkybių. Kaip tikėtina, kad žmonės kaip jūs įsikištų (arba netiesiogiai, pavyzdžiui, iškviestų policiją, arba tiesiogiai, t.y. asmeniškai įsikišant) šiose situacijose? Prašome atsakyti naudojant skalę, kur 0 reiškia, jog labai tikėtina, kad nesikištumėte, o 10 reiškia, kad labai tikėtina, jog įsikištumėte.

Tyrimo duomenys parodė, kad tikimybė sulaukti pagalbos LGBT žmonėms yra mažesnė, lyginant su kitomis grupėmis. Respondentai buvo daug labiau linkę įsiterpti, jei auka buvo asmuo su negalia (vidutinis rezultatas 9,36), žydų kilmės žmogus (vidutinis rezultatas 8,68) ar juodaodis žmogus (vidutinis rezultatas 8,45), palyginus su LGBT žmogumi (bendras vidutinis rezultatas 8,05).

Lyginant intervencijos tikimybes skirtingų LGBT grupių atžvilgiu, galima pastebėti, kad respondentai buvo labiau linkę įsiterpti, jei auka buvo lesbietė (vidutinis rezultatas 8,45) nei gėjus (vidutinis rezultatas 8,05) ar translytis žmogus (vidutinis rezultatas 7,83).

Nebuvo jokių žymių skirtumų tarp respondentų kalbant apie jų sociodemografines charakteristikas.

Požiūris į neapykantos nusikaltimus

Šiek tiek daugiau nei pusė respondentų žino, jog kai kurie LGBT žmonės pakeičia savo elgesį ar išvaizdą, kad išvengtų užpuolimo, grasinimų ar priekabiavimo. Šešiasdešimt procentų Lietuvos gyventojų sutinka, kad kai žmonės yra viktimizuojami dėl kurios nors savo savybės, kurios negali pakeisti, pavyzdžiui, dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės, neapykantos nusikaltimo poveikis jiems yra didesnis nei patyrus nusikaltimą dėl kitos priežasties. Nors daugiau nei pusė respondentų sutinka, kad neapykantos nusikaltimai turėtų būti griežčiau baudžiami, daugiau žmonių palaiko griežtesnes bausmes nusikaltimams, motyvuotiems neteisėto pasipelnymo.

Neapykantos nusikaltimų baimė ir pasekmės

Kita klausimų dalis buvo susijusi su respondentų nuomonėmis apie neapykantos nusikaltimus ir jų pasekmes. Respondentų buvo paklausta, ar jie sutinka, ar nesutinka su teiginių rinkiniu. Klausimyne naudota penkių variantų skalė („visiškai sutinku", „sutinku", „nei sutinku, nei nesutinku", „nesutinku"

ir „visiškai nesutinku"). Rezultatai pateikti 7-oje iliustracijoje.

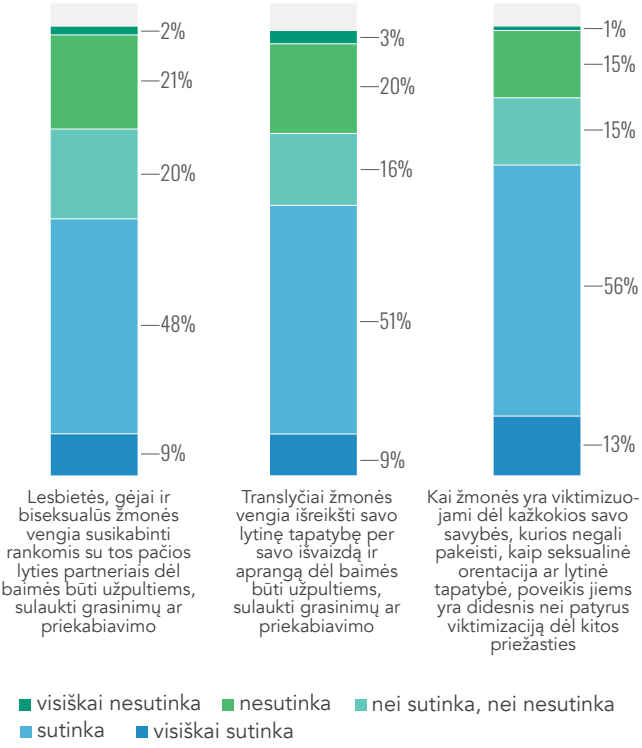

Iliustracija 7. Lietuva: Nuomonės apie priešiškumo poveikį.

Du klausimai apžvelgė neapykantos nusikaltimų baimę. Kalbant apie seksualinę orientaciją, respondentų buvo paklausta, ar jie sutinka, jog lesbietės, gėjai ir biseksulūs žmonės vengia susikabinti rankomis su tos pačios lyties partneriais dėl baimės būti užpultiems, sulaukti grasinimų ar priekabiavimo. Daugiau nei pusė respondentų (57 procentai) visiškai sutiko arba sutiko su teiginiu, o ketvirtadalis (23 procentai) išreiškė nepritarimą. Kalbant apie lytinę tapatybę, 60 procentų respondentų sutiko, o ketvirtadalis (23 procentai) nesutiko, kad translyčiai žmonės vengia išreikšti savo lytinę tapatybę per savo išvaizdą ir aprangą dėl baimės būti užpultiems, sulaukti grasinimų ar priekabiavimo. Statistiškai jaunesni respondentai (nuo 18 iki 25 metų) su an-

truoju teiginiu sutiko dažniau nei vyresnių kartų atstovai.

Vienas apklausos klausimas svarstė neapykantos nusikaltimų žalą. Beveik 70 procentų respondentų sutiko, kad kai žmonės yra viktimizuojami dėl kurios nors savo savybės, kurios negali pakeisti, pavyzdžiui seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės, neapykantos nusikaltimo poveikis jiems yra didesnis nei patyrus nusikaltimą dėl kitos priežasties. Šešiolika procentų respondentų į šį klausimą atsakė neigiamai. Kalbant apie šį teiginį, nebuvo pastebėta jokių statistiškai svarbių skirtumų, susijusių su respondentų lytimi, amžiumi, išsilavinimu ar gyvenamąja vieta.

Bausmė už neapykantos nusikaltimus

Paskutinėje projekto „Vadinkite tai neapykanta“ apklausos klausimų dalyje respondentų buvo klausiama, ar jie sutinka, ar nesutinka, jog nusikaltimai, motyvuoti neigiamu išankstiniu nusistatymu prieš asmens seksualinę orientaciją, lytinę tapatybę, religines pažiūras, rasę ar odos spalvą, negalią, tautybę ar etninę kilmę bei lytį, turėtų sulaukti griežtesnės bausmės. Kaip referencinis atvejis buvo pateiktas klausimas apie dažnai įvykstantį pasipelnymu motyvuotą nusikaltimą – vagystę ir apiplėšimą. Rezultatai pristatyti 8-oje iliustracijoje.

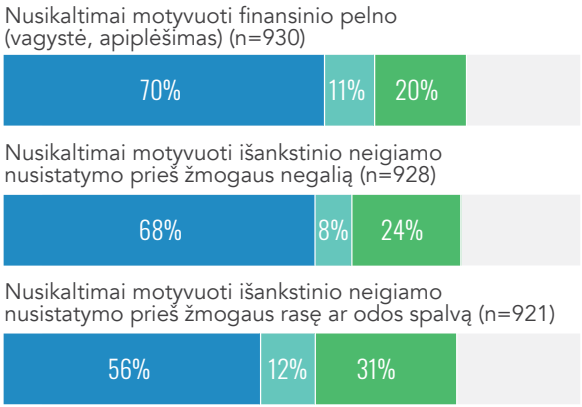

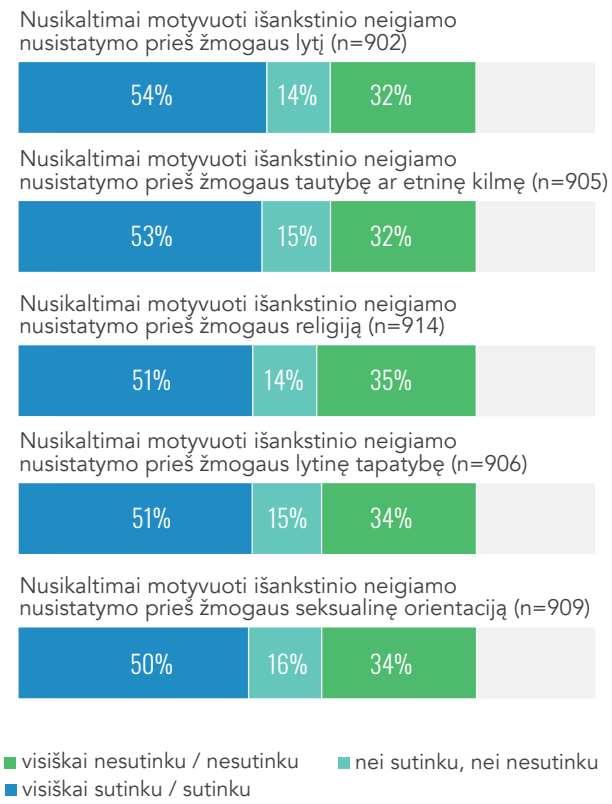

Iliustracija 8. Lietuva: Nuomonės apie tai, ar įvairūs nusikaltimų tipai turėtų sulaukti griežtesnės bausmės.

Didžiausias respondentų skaičius (70 procentų) atsakė, jog nusikaltimai, motyvuoti neteisėto pasipelnymo turėtų sulaukti griežtesnės bausmės. Beveik toks pats respondentų skaičius (68 procentai) sutiko, kad nusikaltimai, motyvuoti išankstinio neigiamo nusistatymo prieš žmogaus negalią, taip pat turėtų sulaukti griežtesnės bausmės. Žymiai mažiau respondentų išreiškė tokį patį požiūrį į nusikaltimus, motyvuotus išankstinio neigiamo nusistatymo prieš žmogaus seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę. Penkiasdešimt procentų respondentų sutiko su abiem teiginiais, o daugiau nei trečdalis (34 procentai) nesutiko su teiginiais. Šiek tiek daugiau nei pusė respondentų sutiko, kad nusikaltimai, motyvuoti išankstinio neigiamo nusistatymo prieš

žmogaus religiją (51 procentas), žmogaus tautybę ar etninę kilmę (53 procentai), žmogaus lytį (54 procentai) ar rasę arba odos spalvą (56 procentai) turėtų sulaukti griežtesnės bausmės.

Vyrai rečiau sutinka, kad nusikaltimai, motyvuoti aukos seksualinės orientacijos („visiškai sutinku" ar „sutinku" – 45 procentai tarp vyrų, lyginant su 53 procentais tarp moterų) bei žmogaus lytinės tapatybės („visiškai sutinku" ar „sutinku" – 47 procentai tarp vyrų, lyginant su 54 procentais tarp moterų), turėtų sulaukti griežtesnės bausmės.

DISKUSIJA

Lietuvoje atliktos projekto „Vadinkite tai neapykanta“ apklausos duomenys rodo, kad respondentai aiškiai nesuvokia tokių poelgių savitumo. Nepaisant to, kad dauguma respondentų, regis, pripažįsta neapykantos žalą, tai nesisieja su ryškesniu pritarimu griežtesnėms bausmėms už neapykantos nusikaltimus. Labiausiai tikėtina, kad neatitikimas tarp skirtingų pritarimo bausmių griežtinimui lygių priklausomai nuo aukos tapatybės atspindi visuomenėje išliekantį priešiškumą LGBT žmonėms, kurį atspindi akivaizdus pranešimų apie neapykantos nusikaltimus trūkumas Lietuvoje. Per mažas pranešimų apie šiuos nusikaltimus skaičius sukuria tokių nusikaltimų retumo įspūdį. Tai taip pat leidžia numanyti, kad seksualinės orientacijos, kaip nuo neapykantos saugomo pagrindo, įtraukimo į Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą nesekė sąmoningumo didinimo veiklos, kurios platesnėje visuomenėje sukurtų supratimą, kodėl tokie įstatymai yra reikalingi.

Projekto „Vadinkite tai neapykanta“ kontekste apklausos duomenys rodo, kad lietuvių požiūris į LGBT bendruomenės atstovus nėra vienodas. Lesbietės priimamos labiau, sulaukia daugiau atjautos neapykantos nusikaltimų atveju ir dažniau sulaukia pagalbos iš liudininkų nei gėjai ar translyčiai žmonės. Tam gali daryti įtaką tai, jog lesbietės kultūriškai vis dar dažniausiai matomos kaip „pažeidžiamos“, „silpnos moterys“, nusipelnančios didesnės atjautos Lietuvoje vyraujančių patriarchalinių stereotipų kontekste. Priešingai, būti translyčiu žmogumi Lietuvoje reiškia būti pastebimai mažiau toleruojamu, sulaukiančiu mažesnės empatijos bei patirti didesnę socialinę atskirtį, lyginant su LGB tapatybę turinčiais bendruomenės nariais. Tuo pat metu daugiau nei pusė respondentų supranta, kad translyčiai žmonės vengia išreikšti savo lytinę tapatybę savo išvaizdoje ir aprangoje dėl baimės būti užpultiems, sulaukti grasinimų ar priekabiavimo.

IŠVADOS

Projekto „Vadinkite tai neapykanta“ kontekste atliktas tyrimas suteikia naujų įžvalgų kalbant apie požiūrius į LGBT žmones kaip į mūsų visuomenės narius, kaimynus ir galimų neapykantos nusikaltimų aukas. Nors tyrimas užpildo nemažą spragą žiniose apie homofobiją, bifobiją ir transfobiją mūsų visuomenėje, ypač kalbant apie žmonių reakcijas į smurtą dėl seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės, jis taip pat parodo poreikį atlikti daugiau tyrimų šiais klausimais.

Nacionaliniame ir regioniniame lygmenyje jaučiamas poreikis atlikti daugiau giluminių tyrimų apie įvairius veiksnius, kurie prisideda prie skirtingų kartų pozicijų LGBT žmonių atžvilgiu. Jaunų žmonių požiūriai turėtų būti nuodugniau lyginami su dirbančių suaugusiųjų ir senyvo amžiaus žmonių požiūriais. Taip pat reikalinga gauti daugiau duomenų, kad būtų patikslinta, kaip socioekonominių kontekstų skirtumai, migracijos ir stratifikacijos procesai ir kultūrinių tapatybių dinamika formuoja respondentų požiūrius į LGBT asmenis. Tokie duomenys, kai jie būtų prieinami, galėtų pasitarnauti kaip „lakmuso testas“ mūsų visuomenei.

Kalbant apie kartų skirtumus, reikalinga labiau edukuoti jauno ir vyresnio amžiaus žmones apie LGBT asmenų patirtis, lygybę ir žmogaus teises bei apie stiprų ryšį tarp LGBT žmonių diskriminacijos ir kitų diskriminacijos formų, pavyzdžiui, diskriminacijos dėl amžiaus ar seksizmo, kuriuos gali patirti ir heteronormatyvi publika; ar tam tikrų neapykantos nusikaltimų aspektu, pavyzdžiui smurto prieš vaikus bei moteris, atveju.

Netolimoje ateityje reikalinga susitelkti į sąmoningumo apie žmogaus teises didinimą, tolerancijos ir empatijos translyčiams asmenims skatinimą, nes, mažųjų miestų bendruomenėms labai trūksta sąmoningumo apie sudėtingą translyčių žmonių padėtį Lietuvoje.

REKOMENDACIJOS

Dėl neapykantos nusikaltimų:

- Pristatyti išsamias ir koordinuotas paslaugas neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos, *inter alia*, seksualinės orientacijos ir (ar) lytinės tapatybės pagrindais aukoms;

- Įtraukti lytinę tapatybę kaip saugomą pagrindą į aktualias baudžiamojo kodekso nuostatas;

- Išleisti privalomas metodologines gaires ir užtikrinti atitinkamus mokymus teisėsaugos pareigūnams bei prokurorams apie neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo tyrimą. Suorganizuoti jautrumo LGBT klausimais mokymus policijos pareigūnams, prokurorams ir paramos aukoms paslaugų teikėjams su tikslu paskelbti „nulinės tolerancijos" politiką neapykantos nusikaltimams ir neapykantos kalbai;

- Apsvarstyti galimybę paskirti LGBT bendruomenei draugišką policijos pareigūną (pavyzdžiui, bendruomenės pareigūną).

Dėl diskriminacijos, susijusios su seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe:

- Panaikinti devynias pateiktas atvirai homofobiškas ir (ar) transfobiškas įstatymines iniciatyvas, nes jos pažeidžia pagrindinius žmogaus teisių principus;

- Įtraukti lytinės tapatybės ir lyties raiškos kategorijas kaip saugomus pagrindus nacionaliniuose lygybės įstatymuose su tikslu priimti išsamų tarpinstitucinį veiksmų planą LGBT žmonių nediskriminavimui;

- Skirti pakankamą paramą LGBT priemonėms ir programoms;

- Nacionaliniu lygmeniu įgyvendinti Europos Tarybos Rekomedaciją CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms.

ŠALTINIAI

1. Bihariova I. (red.) ir kt. 2017. Kova su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba Europoje, Iustitia, Bratislava.

2. Seimas 2009. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, prieinamas: https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/vVrMmyDxLS,

3. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūra 2014. ES LGBT apklausa, Europos Sąjungos lesbiečių, gėjų, biseksualių ir translyčių žmonių apklausa / Pagrindiniai rezultatai, Liuksemburgas.

4. Europos Komisija, 2015 m. Specialus „Eurobarometro" tyrimas 437. Diskriminacija ES 2015 metais, Kelnas.

5. Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra 2009. Metodinės rekomendacijos nusikalstamų veikų, padarytų dėl rasinės, nacionalistinės, ksenofobinės, homofobinės ar kitokios diskriminacijos, ikiteisminio tyrimo organizavimo, valdymo ir atlikimo ypatybės, prieinama: http://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2015/12/met-rek-delneapykantos-2009-12-23.pdf.

6. ŽTSI 2017. 2016-2017 metų žmogaus teisių Lietuvoje metinė ataskaita, prieinama: http://hrmi.lt/lt/zmogaus-teises-lietuvoje-2016-2017/.

7. Understanding the Needs of Persons Who Experience Homophobic or Transphobic Violence or Harassment: The Impact of Hate Crime. „Kampania Przeciw Homofobii", 2016 m. Varšuva, prieinama: http://www.lgl.lt/lt/files/The-Impact-of-Hate-Crime.pdf.

8. „ILGA-Europe 2018", Metinė lesbiečių, gėjų, biseksualių, translyčių

ir interseksualių žmonių žmogaus teisių padėties Europoje apžvalga, prieinama: https://rainbow-europe.org/#8644/0/0 2019-04-11.

9. LGL 2017. LGBT bendruomenės žmogaus teisės Lietuvoje, prieinama: https://www.lgl.lt/zmogaus-teises/lgbt-teises-lietuvoje/.

10. LGL 2018 m. „Dar vienas tariamai homofobinis padegimas Lietuvoje", prieinama: http://www.lgl.lt/lt/?p=20622.

11. Seimas 2009. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135 ir 138 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2009 m. Birželio 16 d., Nr. XI-303. Prieinama: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR. DE961C8C-6D7D.

12. ESBO 2018. Neapykantos nusikaltimų ataskaita: Lietuva 2017, prieinama: http://hatecrime.osce.org/lithuania.

13. Raskevičius, T. V., 2018. Lithuania: The "LGBT-blind" approach, P. Godzisz ir G. Viggiani (Eds.). Running through hurdles: Obstacles in the access to justice for victims of anti-LGBTI hate crimes (p. 199–217). Varšuva: „Lambda".